

Essay

FILOSOFIE IS GEEN DODE HUISRAAD

Henk Vandaele

Loobuyck is een verstandig man. Niet onterecht werd hij ooit opgenomen in een lijst van de tien meest invloedrijke Vlaamse intellectuelen. Een reden voor deze benoeming is zijn niet aflatend pleidooi voor een vak Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie, afgekort LEF, in het onderwijs. In het winternummer van de UvM (Vol.31/1 2018) kwam dit thema uitgebreid aan bod en er zijn goede redenen om voor zo'n vak te pleiten. Om dit vak mogelijk te maken moet ons land de grondwet herschrijven. Het is een teken van invloed dat Loobuyck erin slaagt om dit thema op de agenda van de Senaat (26 april 2019) te plaatsen en het in het programma van open VLD te laten opnemen. Loobuyck is een geëngageerd filosoof. Dit verdient appreciatie.

Toch zit ik omtrent Loobuycks idee van onze individuele verantwoordelijkheid met betrekking tot de klimaatcrisis met een knoop. Er is veel uit Loobuycks bijdrage waarmee ik het eens ben. Loobuyck heeft een argument als hij stelt dat zijn persoonlijke keuze om niet te vliegen op zich geen verschil maakt. Toch vraag ik me af of hij zijn aandeel niet te sterk minimaliseert. Vanuit een gelaagd relationeel perspectief zijn er misschien redenen om een andere keuze te maken. Loobuyck meent dat hij persoonlijk niet verantwoordelijk is voor de klimaatcrisis en dus maakt het niet uit wat hij doet. Vandaar zijn keuze om te vliegen. Wat me intrigeert is het volgende: wat uit de filosofie van Loobuyck leidt ertoe dat hij zijn verantwoordelijkheid zo invult? Als filosofie iets te maken heeft met 'het leven', dan stelt zich de vraag wat uit Loobuycks filosofie ertoe leidt dat hij op deze wijze kijkt naar zijn persoonlijke verantwoordelijkheid. Ik stel die vraag met Fichte in het achterhoofd. In zijn eerste inleiding (§5) tot de wetenschapsleer stelt Fichte dat de filosofie waarvoor de filosoof staat niet hetzelfde is als dode huisraad die hij kan aannemen of weggeven zoals het hem belieft. De filosofie is bezielde door de mens die haar uitdraagt. Vandaar mijn vraag: staat Loobuycks stelling in verband met de filosofie van John Rawls waar hij zich vaak op beroept?

Als politiek filosoof stelt Rawls, in zijn werk *A Theory of Justice*, voor om een rechtvaardige samenleving te funderen vanuit een gedachte-experiment. Het geniale aan het experiment is dat het mensen samenbrengt om vanuit een 'originele positie' te zoeken naar een grond of een fundament voor een rechtvaardige samenleving. Die originele positie betekent dat de deelnemers niet

op voorhand weten welke positie ze in die samenleving zullen innemen. Pas na het bepalen van de grond wordt duidelijk wie man of vrouw, arm of rijk, vrijdenker of moslim, zwart of blank,... is. Omdat de deelnemers niet weten wie ze straks zullen zijn, bekijken ze het vraagstuk vanuit een *view from nowhere*. Deze oefening leidt, aldus Rawls, tot een consensus over een grond die een samenleving rechtvaardig ordent. Die grond is dat elk persoon het recht heeft op een zo groot mogelijke vrijheid, compatibel met de vrijheid van anderen. Dit is het fundament van een liberale democratie. Dit is het eindresultaat wanneer mensen redelijk en rationeel (vanuit een *view from nowhere*) over de samenleving nadenken. Wanneer dit principe in een grondwet is gegarandeerd, dan is rechtvaardigheid het basiskarakter van deze samenleving.

Deze fundering van de samenleving biedt een enorm politiek voordeel. Ik citeer Loobuyck "In een goed geordende samenleving hangt rechtvaardigheid niet af van de individuele voorkeuren van mensen." Binnen het kader van deze rechtvaardig geordende samenleving doet persoonlijk gedrag er niet meer toe. Wat mensen dan uiteindelijk doen is politiek onverschillig. Mensen van alle mogelijke strekkingen zoals gelovigen, veganisten, cowboys, rallyliefhebbers,... kunnen, zolang ze het basisprincipe respecteren, op deze wijze vreedzaam samenleven. De liberale democratische consensus, vertaald in een soort grondwet, maakt dit mogelijk. Vervolgens moet ook niemand meer persoonlijk op zijn gedrag worden aangesproken. Binnen de consensus is het gedrag dat mensen stellen niet meer moreel of immoreel. Hun gedrag is amoreel. De morele orde is immers bepaald en zolang men zich in zijn gedrag aan deze orde houdt, is er geen vuiltje aan de lucht. Zo stoort het Loobuyck dat anderen hem morele vragen stellen bij zijn keuze om te vliegen. Zijn punt is dat "het klimaatprobleem niet op te lossen is met een beroep op het individuele geweten." Het is een zaak van de samenleving. Ik denk dat die laatste stelling, 'het klimaat is een zaak van de samenleving' correct is. De vraag is enkel of hieruit kan worden afgeleid dat de stelling 'het klimaat is een persoonlijke zaak', vals is. Ik meen van niet. Ik probeer dit te beargumenteren vanuit (i) Rawls en (ii) de fenomenologie.

(i) Mijn argument vanuit Rawls is eerder kort. De structuur van de samenleving die de rechtvaardigheid van onze individuele voorkeuren garandeert, tot op vandaag is deze structuur er niet. Bijgevolg is er tot op heden geen garantie dat ons individueel gedrag rechtvaardig is. Bijgevolg is er een principiële opening om elkaars gedrag te bekritisieren. Algemeen beschouwd: mensen mogen vragen stellen. En toch, uit de principiële opening tot kritiek volgt nog niet dat het gerechtvaardigd is om het vliegen van anderen te bekritisieren. De basis voor een dergelijke kritiek is of het vliegen de vrijheid van een ander schaadt. Objectief gezien kan men stellen van wel. Elke vlucht staat voor een bepaalde CO₂-productie. Dit leidt tot een verdere opwarming en dus schade aan het leven van

anderen. Toch is die objectieve basis voor kritiek eerder zwak. Loobuyck kan immers stellen dat het vliegtuig ook wel zonder hem zou vliegen – en hij heeft gelijk. Zijn eventuele keuze om niet te vliegen houdt geen vlieger aan de grond. We kunnen besluiten dat mensen principieel de mogelijkheid hebben om kritische vragen te stellen. Of hun vraag met betrekking tot ‘het vliegen’ zelf gerechtvaardigd is, hangt af van de context.

(ii) Mijn tweede argument is fenomenologisch. Ik begrijp de fenomenologie als een filosofie die het leven fundeert in relaties of wisselwerking. Toegepast op de mens betekent dit dat we nooit zomaar los staan van onze leefwereld. Onze leefwereld, die onder andere bestaat uit het verleden, onze lichamelijke, onze opvoeding, de sociale, economische en politieke structuren waarin we opgroeien,... Dit alles heeft op ons een zekere impact. Allerhande logica's of dynamieken, die mekaar soms tegenwerken, elkaar soms aanvullen, lijken ons leven te bepalen. Vanuit een fenomenologisch-relatieve perspectief is een mens echter niet louter product van deze leefwereld. De fenomenologie meent dat een mens als bewust wezen tot op zekere hoogte greep heeft op zijn leefwereld. Dat hij, soms wat meer, soms wat minder greep heeft op bepaalde dynamieken uit zijn leefwereld. Een mens is noch product, noch een soeverein over zijn wereld. Zijn leven gebeurt in voorgegeven complexe evolutie, waar hij enige greep op heeft.

Vanuit een dergelijk perspectief is er met betrekking tot die Rawlsiaanse constructie een moeilijkheid. Deze betreft het concept *original position*. Als gedachte-experiment is dit concept interessant, maar in een relationele werkelijkheid, die ook steeds een evolutionaire realiteit is, bestaat er geen origineel punt. *Origin* staat voor oorsprong, oer-sprong, wat veronderstelt dat er ergens een soort absoluut begin mogelijk is. In een consequent historisch, evolutionair of relationeel denken is er geen begin. Je kunt de samenleving niet even *on hold* zetten en mensen vervolgens vanuit een originele positie (wat betekent dat ze van hun leefwereld of relaties totaal afstand nemen) rationeel laten nadenken over hun samenleving. Zelfs al heb je na een dergelijke zinvolle denkoefening een rechtvaardige consensus, dan is het nog steeds zaak om deze in de bestaande samenleving gerealiseerd te krijgen. De reden hiervoor is de volgende: mensen zijn geen rationele wezens. Het zijn relationele wezens, wat betekent dat er in datgene wat we kiezen allerlei bewuste en onbewuste biologische, familiale, culturele,... factoren hun rol spelen. Rawls veronderstelt dat we ons totaal van onze leefwereld kunnen losweken. Vanuit een fenomenologisch-relatieve denken kunnen we dit slechts tot op zekere hoogte. We kunnen nooit totaal afstand nemen van de vele verschillende levensdynamieken die in ons leven hun rol spelen. In die zin blijft er steeds een minimale wisselwerking tussen het persoonlijke en het politieke.

Uit de verwevenheid van ons persoonlijk leven met het politieke volgt dat onze persoonlijke keuzes, soms wat meer, soms wat minder afhankelijk van de context, ook soms wat meer, soms wat minder politiek relevant zijn. Vanuit een bepaald perspectief (of gelaagdheid) heeft Loobuyck gelijk. Zijn keuze om al dan niet te vliegen heeft geen directe impact op het politieke. Wat echter met de andere lagen of dynamieken uit ons leven? Zo heeft een volwassene een opvoedingsfunctie. Dit leidt tot de vraag: wat leren we onze kinderen? Welke relevante vormen van leven kunnen we doorgeven en welke moeten we vermijden? Is het met betrekking tot de klimaatcrisis niet van belang om de volgende generatie deze levensvormen te leren die rechtvaardig en relevant zijn en deze te vermijden die dit niet zijn? Zouden we op deze wijze bij de aanstormende generatie het draagvlak voor een politiek rechtvaardige wijze van reizen kunnen vergroten? En toch, je kunt nog enigszins aannemen dat mensen, wegens arbeidsomstandigheden, moeten vliegen. In deze situaties speelt een sterke sociale druk. Onze vrijheid is niet steeds even groot. Elk relationeel denken gaat gepaard met mildheid. Geen mens is soeverein van zijn leven. Toch is er met betrekking tot onze vakantiereizen een vraag. Is de ruimte tot vrijheid hier niet groter? De klimaatcrisis toont niet enkel het faillissement aan van de moderne economie. Het raakt de kern van onze moderne levenswijze. Moeten we de volgende generatie daarop niet voorbereiden en dus op zoek gaan naar meer relevante manieren van leven en binnen de ruimte van vrijheid die we hebben alternatieven naar voor schuiven? Tevens zie ik nog een andere logica aan het werk. Indien Loobuyck in een opiniestuk had gesteld dat hij om professionele redenen moet vliegen, maar in zijn vrije tijd andere keuzes maakt, dan zou dit een argument zijn tegen een soort moreel groen totalitarisme dat elke vorm van vliegen afwijst en totaal geen rekening houdt met de context waarin mensen voor een deel gevangen zitten. Loobuyck zou een onderscheid kunnen maken tussen zijn rol als werknemer en zijn rol als burger, als vader en op deze wijze met een zekere mildheid kunnen spreken over de morele gespletenheid waar elk van ons zich in bevindt. Ten koste van een verre vakantievliegreis zou Loobuyck, als publiek figuur, een politiek en moreel statement maken. Op deze wijze zou hij het politiek draagvlak voor een rechtvaardige reiscultuur vergroten.

Ik benader onze vliegdiscussie even vanuit de LEF-discussie. Er zijn daar goede redenen voor. Ik gaf reeds aan dat ik vanuit mijn onderwijspraktijk een sterk voorstander ben van een vak ethiek en filosofie in het onderwijs. Toch wordt Loobuycks voorstel vanuit een aantal politieke en religieuze hoeken bekritiseerd. Ik meen dat die kritiek in verband staat met zijn filosofie. Vanuit de Rawlsiaanse consensus van de liberale democratie is het vak LEF voor Loobuyck een neutraal vak waar alle religies en levensbeschouwingen aan bod kunnen komen. Die neutraliteit wordt door de liberale consensus gewaarborgd. De kritiek op de Rawlsiaanse invulling van dit vak is dat het dan een soort catalogus wordt van de verschillende catechismussen die de verschillende religies technisch (en dus niet

doorleefd) presenteert. Een dergelijke invulling van het vak mikt dan louter op kennis. Leerlingen leren dan de vijf zuilen van de islam, de christelijke geloofsartikelen,... De kritiek op Loobuycks voorstel is dat je de kern van religie en filosofie nooit neutraal kunt overbrengen. Religie of filosofie is geen dode huisraad. Het is doorleefd door de ziel van de persoon die ze presenteert. Religie of filosofie is nooit neutraal. Ze raakt de grond van ons leven. Misschien biedt een fenomenologisch-relatieve benadering van een vak zoals LEF meer kansen. Vanuit een dergelijke positie erkent de leerkracht dat hij tegenover de zinsvraag niet neutraal staat en dus wil hij in wisselwerking, in relatie of in dialoog die grond met zijn leerlingen bespreekbaar maken. De leerkracht geeft zijn ziel bloot en is bereid om zijn twijfels en zijn niet-weten te expliciteren. Zo ontstaat een open discussie over het belang van een hoofddoek, vegetarisch eten,... en vliegen. Deze discussie is dan de aanleiding om het te hebben over de grond van de zaak. Wat is vrijheid en hoe kunnen we deze rechtvaardig organiseren? Je krijgt dan de discussie voeren waar ook het gedachte-experiment op doelt, doch in dit geval gebeurt deze vanuit een fenomenologisch-relatieve achtergrond. Een voorwaarde is dan echter dat elk durft om zijn 'zogenaamde' neutraliteit verlaten. Dat elk erkent niet in het bezit te zijn van een *view from nowhere*. Het wordt dan een discussie die vertrekt vanuit onze leefwereld. De vraag is dan: hoe fundeer je datgene wat je doet? Beroep je je daarvoor op god, het individu, het volk, de vrijheid,...? Die vraag raakt de grond van het leven en staat niet los van ons persoonlijk leven. Filosofie is geen dode huisraad. In elke filosofische discussie speelt in meer of mindere mate ook het persoonlijke. Vanuit deze positie kan Loobuyck de vragen omtrent zijn keuze om te vliegen zien als een kans om het met een zekere mildheid te hebben over datgene wat ertoe doet.